

Tačiau kiek visuomenės nariai tvarko ir įveikia prekinis-piniginius santykius, tiek jie sukuria komunistinius gamybinius santykius, t. y. tiesioginį visuomeninių produktų pasisavinimą. Siuo atveju tvarkomi ne žmonės, o gamybiniai santykiai (daiktai), sukeliantys vieningus ir universalius žmonių poreikius. Toks objekto valdymas yra savivalda. Valdymo objektas socializme — tai prekiniai-piniginiai santykiai, tvarkomi taip, kad pagaliau būtų likviduoti.

Disertacijoje kritikuojama tendencija sutapatinti gamybinius santykius su poreikiais. Dėl to tapatinimo pasidaręs neaiškus valdymo objektas: užuot nukreipus visuomenės pastangas visuomeninius santykiams ir gamybinėms jėgoms keisti, skatinama keisti poreikius.

Disertantas pagrįstai tvirtina, jog materialinis skatinimas ir socializme esąs svarbus našumo kėlimo stimulus, tačiau jis neturi būti absoliutizuojamas. Žmogus, gerai aprūpintas materialiai, tačiau aktyviai nedalyvaujantis gamybės valdyme bei įveikiant prekinis-piniginius santykius, nesijaus gamybos šeiminingu, o be to neįmanoma tikrai žmogiška, kūrybinė veikla. Todėl tobula socialinė darbo organizacija (valdymo objektas) yra labai svarbus veiksnys efektyviai kuriant materialinę-techninę komunizmo bazę. Neatsitiktinai V. Leninas pabrėžė, jog „reikia labai daug techninių ir, kas žymiai sunkiau ir žymiai svarbiau, organizacinių laimėjimų, kad būtų galima panaikinti pinigų...“³

Disertacijos pabaigoje autorius analizuoja, kaip įvairūs politinės organizacijos struktūriniai elementai (darbininkų klasė, Komunistų partija, valstybė, liaudies kontrolė, profesijos, komjaunimas ir kitos visuomeninės organizacijos) dalyvauja prekių mainų įveikimo ir betarpiškos medžiagų apykaitos tarp visuomenės ir gamtos sukūrimo procese.

Oficialieji oponentai filosofijos mokslų daktaras prof. R. Plečkaitis ir filosofijos mokslų kandidatas doc. V. Lazutka teigiamai įvertino Z. Morkūno disertaciją, o Vilniaus universiteto Mokslinė taryba suteikė jos autoriui filosofijos mokslų kandidato laipsnį.

G. Jurkūnaitė

ATSITIKTINUMO TEORIJOS PROBLEMS

Nors jau gana seniai tikimybės sąvoka perkelta iš kasdienės kalbos į mokslą (tikimybių teorija atsirado XVII amžiuje), tačiau iki šiol tikimybė yra labai problemiškas dalykas. Vien matematinis formalus tikimybės apibūdinimas (tikimybės matu laikomas palankių atvejų skaičiaus santykis su visų galimų atvejų skaičiumi), pasirodo, gali būti įvairiai interpretuojamas. Dažniausiai sutinkamos trys tikimybės interpretacijos: loginė (indukcinė), subjektyvistinė (personalistinė) ir empirinė. Vadinamąją klasikinę tikimybės interpretaciją (jos autoriumi paprastai laikomas P. Laplasas) vieni tapatina su logine, kiti — su subjektyvistine koncepcija.

Kadangi mokslė tikimybinių metodai taikomi labai plačiai (juos vartoja ir fizikas, ir sociologas), o marksistinėje filosofinėje literatūroje tikimybės metodologinei analizei specialiai skirtų darbų bemaž nėra, tad suprantama, jog E. Nekrašas disertacija „Tikimybės empirinė interpretacija“ yra pibrendęs mokslinis darbas¹.

Disertacijoje tiriama įvairūs empirinės tikimybės interpretacijos variantai, kritiškai nagrinėjamos P. Laplaso, H. Džefrio, D. Keinso, R. Mizeso, H. Reichenbacho, R. Karnapo, L. Sevidžo, B. de Finečio, K. Poperio, R. Breisveito tikimybės koncepcijos. Autentiškos

³ V. I. Leninas, Raštai, t. 29, V., 1954, p. 324.

¹ E. Nekrašas, Tikimybės empirinė interpretacija, Filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija, V., 1971, 226 p.

matematinės žinios (disertacijos autorius prieš keletą metų baigė VVU Matematikos fakultetą) padeda E. Nekrašui palyginti lengvai operuoti pagrindiniais matematikos terminais ir tuo pačiu sukonkretinti metodologinę analizę, nenukrypstant į specialius matematinis skaičiavimus.

Disertacijos įvade apibūdinama tikimybės empirinė interpretacija, parodomas tas istorinis teorinis kontekstas, kuriame ši interpretacija atsirado ir išsivystė. Tiriama taip pat loginė ir subjektyvistinė interpretacijos, jų riboto pritaikymo priežastys ir šių interpretacijų santykiai su empirine interpretacija. Kartu nagrinėjamas klasikinis tikimybės apibrėžimas, nurodomi jo trūkumai, taip pat tos aplinkybės, kurios stimuliuojo tikimybės koncepcijų atsiradimą.

Tikimybės empirinės interpretacijos požymiai, anot autoriaus, yra šie: 1) tikimybė priskiriama įvykiams arba klasėms; 2) tikimybiniai teiginiai apibūdina empirinę tikrovę, o ne subjekto psichologines būsenas; 3) tikimybinis teiginys galima patikrinti empiriškai.

Loginės (semantinės) tikimybės analize disertacijoje siejama su D. Keinso, H. Džefrio, K. Karnapo tikimybės indukcinės logikos analize. Ypač daug dėmesio skiriama R. Karnapo koncepcijos kritiniam vertinimui, parodoma, kad sunkumai, kylantys laikant indukcinę logiką, yra susiję su loginiu pozityvizmu, kuris iš tradicijos teiginius skirsto į empirinius faktus aprašančius ir analitinius. Pastarųjų dėka dedukcinėje logikoje galima pereiti nuo vieno empirinių teiginių prie kitų, tuo tarpu indukcinėje logikoje to padaryti negalima.

Subjektyvistinė interpretacija tikimybę aiškina kaip individo tikėjimo tam tikra įvykį aprašančia hipoteze ar pačiu įvykiu laipsnį. Žodžiu, subjektyvistinė interpretacija tikimybę apibūdina ne objekto, o kieno nors žinių apie objektą būseną. Beje, subjektyvistinė tikimybės interpretacija dažnai ignoruojama, tuo tarpu loginė bei empirinė laikomos daugiau ar mažiau priimtinos ir korektiškos.

Disertantas, tyrinėdamas sunkumus, su kuriais susiduria subjektyvistinė tikimybės koncepcija (B. de Finečio. L. Dž. Sevidžo teorijos), parodo, kad tam tikrose srityse, pavyzdžiui, sprendimų teorijoje, psichologijoje, tokia interpretacija turi prasmės, jeigu, operuojant šia tikimybę, laikomasi tam tikrų apribojimų. Kadangi loginė tikimybė, bent jau pragmatinio pobūdžio kontekstuose, yra subordinuota empirinei, tai, suprantama, tą patį tenka pasakyti ir apie subjektyvistinę interpretaciją. Kaip tik dėl to empirinės interpretacijos analizė įgalina geriau suprasti ir neempirines koncepcijas.

Pirmajame disertacijos skyriuje tyrinėjama dažnuminė ir dispozicinė tikimybės interpretacijos kaip du empirinės interpretacijos variantai. Daug dėmesio skirta R. Mizeso, H. Reichenbacho, K. Poperio koncepcijoms. Siuolaikinė tikimybės teorijos aksiomatika įgalina atskirti terminų interpretaciją nuo teorijos konstravimo, o to pasigendama klasikinėje ir dažnuminėje tikimybės teorijose. Dispozicinė tikimybės interpretacija (kitas empirinės interpretacijos variantas) tikimybę apibūdina empirinį objektą (eksperimentinę situaciją), bet neapibrėžia tikimybės operaciniu būdu; tokios interpretacijos taikymo sritis yra pernelyg siaura.

Pirmajame disertacijos skyriuje dominuoja daugiausia loginė nagrinėjamų teorijų analizė, o antrajame — „Tikimybė — empirinis ar teorinis terminas?“ — metodologiniai tyrinėjimai. Išnagrinėjęs R. Mizeso redukcionizmo programą, plačiai aptaręs bendrajai metodologijai aktualią teorinių ir empirinių terminų santykio programą, R. Breisveito tikimybės koncepciją bei tikimybės teorijos aksiomatiką, autorius nurodo požymius tokios tikimybės empirinės interpretacijos, kuriai teiktina pirmenybė prieš kitas empirines interpretacijas. Čia tikimybė laikoma teoriniu terminu: ji yra tam tikrą įvykį ar požymį apibrėžtoje objektų klasėje apibūdinantis teorinis terminas, nusakomas kaip matas, apibrėžiantis minėtą objektų klasę, atitinkančią aibei poaibių sistemoje. Nėra pagrindo tikimybės terminą priskirti atskiram įvykiui, suprantant, kad tas įvykis atstovauja tam tikrai klasei.

Trečiajame disertacijos skyriuje — „Tikimybė ir determinizmas“ — nagrinėjami tikimybino ir vienareikšmio deterministinio objektų aprašymų santykiai. Čia prieinama prie išvados, kad deterministinis tikrovės pobūdis neverčia priimti konkrečios tikimybės interpretacijos ir kad tikimybę interpretuojant empiriškai, objekto tikimybiniis aprašymas suderinamas su vienareikšmiškai deterministiniu. Vystantis mokslui, aišku, iš esmės keičiasi determinizmo išraiškos loginės formos. Jų nagrinėjimas ir yra tam tikrų materialistinės dialektikos problemų vystymas bei pritaikymas.

Oficialieji oponentai — LTSR MA akademikas, fizikos-matematikos mokslų daktaras profesorius P. Slavėnas ir filosofijos mokslų kandidatas docentas V. Radvilavičius teigiamai įvertino E. Nekrašo darbą, pažymėjo jo brandumą ir mokslinį savarankiškumą. Universiteto Mokslinė taryba už disertaciją „Tikimybės empirinė interpretacija“ suteikė E. Nekrašui filosofijos mokslų kandidato laipsnį.

J. Vinciūnas

LOGINĖ BEI FILOSOFINĖ KALBOS ANALIZĖ

Reikšmės problema — viena aktualiausių logikos ir lingvistikos problemų, be tarpiskiškai susijusi ne tik su pagrindiniu filosofijos klausimu apie mąstymo, kalbos ir objektyvios tikrovės tarpusavio ryšį, bet ir su informacinių procesų, vykstančių žmogaus smegenyse, modeliavimo problema: kalbos prasmės formalizavimu, atveriančiu kelią automatiniam vertimui, automatiniam informacijos apdorojimui ir kt. Loginei bei filosofinei šių problemų analizei ir skirta Rolando Pavilionio filosofijos mokslų kandidato laipsnio disertacija „Filosofinė natūraliosios kalbos semantikos ir sintaksės santykio analizė“ (vadovas — filosofijos mokslų daktaras prof. M. Popovičius)¹, kurią autorius apgyne 1971 m. Kijeve, Ukrainos MA Filosofijos instituto Mokslinėje taryboje².

Kaip pažymima disertacijos įvade, autorius, remdamasis amerikiečio matematiko, filosofo ir logiko A. Vaithedo (A. Whitehead) bei žymaus programavimo specialisto M. Taubes (M. Taube) samprotavimais apie reikšmę, užsibrėžia tikslą pagrįsti naują reikšmės koncepciją, kurią pavadina „reikšmės kontinuumo hipoteze“.

Aptaręs santykį tarp dirbtinių (formalių sistemų) ir natūraliųjų kalbų (anglų, rusų, lietuvių) ir nurodęs tradicinės loginės bei semantinės kalbos analizės nekritišką taikymą natūraliosioms kalboms, disertantas pateikia loginį aparatą bei pagrindines sąvokas, kuriomis toliau operuojama, analizuojant natūraliosios kalbos prasminę pusę. Pagrindinėmis čia laikomos neigimo ir loginio nesuderinamumo santykio sąvokos. Savaip jas interpretuodamas, autorius pirmojoje disertacijos dalyje („Intensionalus požiūris į reikšmę“) įveda „neigimo galios“ sąvoką ir jos pagrindu formuluoja „reikšmių apibrėžiamumo principą“, pagal kurį į žmogaus pažinimą žiūrima kaip į nenutrūkstamą, tolydų, vienų reikšmių įvedimo kitų reikšmių pagrindu procesą. Šio proceso dėka ir susidaranti tolydi reikšmių sistema — neverbalinės, arba nekalbinės, reikšmės (t. y. reikšmės, patenkančios į mūsų sąmonę nekalbiniais kanalais) ir verbalinės, arba kalbinės, reikšmės (įvedamos kalbos priemonėmis). Tačiau čia kalbama apie bendrą reikšmių sistemą, turinčią tolydų pobūdį. Tarp reikšmių negali būti „plyšių“, kitaip jos viena kitos neapibrėžtų, viena kitos „nepasiektų“: apibrėžiančios (interpretuojančios) reikšmės „neigimo galia“ apibrėžiamos (interpretuojamos) reikš-

¹ Р. Я. Павлієнц, Філософський аналіз взаємотношення между семантикой и синтаксисом в естественном языке, Киев, 1971, 180 стр.

² Žymi disertacijos dalis įeina į rusų kalba išėjusią kolektyvinę monografiją: Мысль, теория, звание, Киев, 1972.